

yk
Huny d.
392 m.

A NEMZETI MÚZEUM SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA- NAK OLASZORSZÁGBAN ILLUMINÁLT KÉZIRATAI.

(Négy hasonmással.)

A miniaturfestészet története egyike a művészettörténeti tudomány legdivatosabb kutatási területeinek. Hosszú elhanyagoltsága miatt ma meglehetősen kiaknázatlan, értékes művészeti és kultúrhistóriai anyag gazdag bőségét ontja a vele szeretettel foglalkozó elé.

Az alábbiakban a Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának kézirati anyagából a XIV., XV. és XVI. század folyamán Olaszországban illuminált kódexek sorozatát szeretném nagy vonásokban ismertetni.

I. Felsőolaszországban illuminált kódexek.

A XIV. század végéről néhány érdekes darab található a gyűjteményben, melyek között első helyen áll egy *Rituale*. (Cod. 251.)¹ Címlapjának három szélére gazdag, nehéz és mégis élénken kigyózó levéldísz van festve, pompás aranyozással és mély tűző színekkel. Az iniciáléban a Vízkereszt ünnepe van ábrázolva. Az arc-típusok, az arcok zöldes színezése és főleg az ornamentika sajátos módja arra engednek következtetni, hogy a *Rituale* Felsőolaszország keleti részében, Padua, Velence, Treviso környékén készült. E városok miniaturfestészete ez időben erősen a bolognai hatása alatt állott, mely a kiváló Niccolò di GIACOMO da BOLOGNÁ-nak iránytadó egyéniségével épen e korban jelentékeny szerephez jutott. A címlap alján látható címer kék mezőben arany koronát mutat. Az olasz családok címereinek tanulmánya megtanít arra, hogy ez a trevisoi CORONA család címere.² A kézirat tehát e család vala-

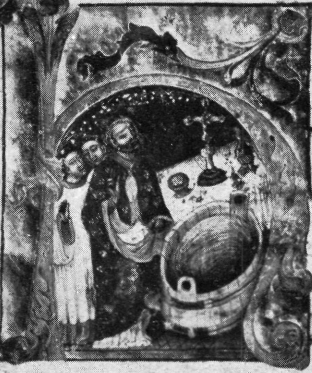
¹ A Könyvkiállítási kalauz (1882. 290. sz.) XV. századnak és burgundi izlésben festettnek mondja.

² J. B. Rietstop. *Armorial general*. Paris. 1912. II. CXXIX. tábla.

Psalterium címlapja. Részlet. Cod. lat. 244.

In nomine dñi ihu. Incipit ordo ad bñdicendum
 aqua in nocte egyptiaca. **P**arat sacerdos oibz
 sacerdotalibz ioumētis ⁊ loco casule ponat pluuiale. **D**i
 acon cū dalmatica. **S**cholacon cū stricta. ceteris clericis i
 pcedentibz cum cruce ceteris et icenso vadant ad locum
 ubi aluenis cū aqua poit fuerit. **H**ic cantor cū cler
 cis cantet hoc Responsorium.

Domi

ce li aper

ti fut et ma

re dul ce factum est ter ra ceul

tat montes et col les le tan

Curtius Rufus cimlapja. Cod. lat. 161.

oblatiōem finitatis. **P**ax
 dñi dī. si nō agn' dei. p't
Spiriti nobis com
 dñe tue caritatis
 ifunde: ut quos sacmen
 tis pascalib' satiasti tua
 facias pietate scordes.
 P' do. in unitate eibem. 7c.
 In die scō pasce. In cūctis.

C. vi.

Resurrex
 7 adhuc
 tecū sūz.
 alleluia. ^{ps}
 mirabil' ^{fr}
 factū ē
 scientia
 tua all' a all'. ^{ps}. Dñe p'ba
 sti me et cognūsti me. tu cog
 nūsti sessionē meā 7 resurrec
 tionem meā. Glia. Colla.
Deus q' hodierna

Missale egyik lapja. Részlet. Cod. lat. 217. F. 116 v.

mely tagjáé volt. A család trevisoi volta pedig külső érvekkel is megerősíti előbb felhozott indokainkat a miniaturák művészi jellegének keletfelsőolaszországi származását illetőleg. (2. tábla.)

Bologna környékére vall egy másik, nem nagy igényű, de nem érdektelen miniatura, mely TRRUS LIVIUS *Historia de bello punico* című munkájának címlapját díszíti. (Cod. 87). Voltaképen csak egy sárkányból képezett *S* iniziale és a lap felső sarkának a sárkány farkából kinövő levélfolyondára képezi az egész díszítést. A levelek formája általában Felsőolaszországra mutat, a levelekből hirtelen előtörő és hegyes szögben visszahajló indák azonban a bolognai és a tőlük függő munkák ismertető jelei. E darab már azért is érdekes, mert egy bejegyzés tanúsága szerint 1504-ben Budán volt.

A bejegyzés így hangzik: *Dono accepi Bude 1504. B. FEJÉR GYÖRGY*, a kézirat első ismertetője e darabról kétszer is megemlékezik, egyszer XII. századnak mondva, egyszer XIV. századnak. Ezenkívül a bejegyzést tévesen így idézi: *comparat Bude 1507*. Az utána következő *B.* betűt pedig BRASSICANUS névrövidítésének olvasva, azt állítja, hogy a kéziratot BRASSICANUS Budán szerezte 1507-ben.¹ FEJÉR e téves állításait BUDIK is magáévá teszi, amennyiben azon a véleményen van, hogy a *Dono accepi Bude Io. Brassicanus* bejegyzésű kézirat a XII. századból való.² Ha ez állítások helyesek volnának, itt egy valószínű CORVIN kódexszel állnánk szemben, mert jól tudjuk, hogy BRASSICANUS sok darabot szerzett meg épen a Corvinából. Csakhogy azt is nagyon jól tudjuk, hogy Joannes Alexander BRASSICANUS, EBERSTEIN Vilmos császári követ kíséretében az 1525. év végén járt Budán, tehát sem 1504-ben, sem 1507-ben itt könyveket nem kaphatott s így a *B* betű sem

¹ FEJÉR Gy. T. Vadassi Jankovics Miklós Gyűjteményeiről és Régiségei között találkozó két ismeretlen Emlékekről, eddig meg nem magyarázott Írásokról. Tudományos Gyűjtemény. 1817. XI. k. 6. és 19. lap. — JANKOVICH, könyveinek a Nemzeti Muzeumban levő kéziratot jegyzékében, egyenesen XI. századnak és határozottan Corvin-kódexnek állítja. Más helyen megint azt mondja, hogy Brassicanus II. Lajos születésekor járt Budán és akkor kapta a kéziratot, de a királyfi viszont 1500-ban született.

² P. A. BUDIK. Entstehung und Verfall der berühmten von König Matthias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen. Wien, 1840. 20. l.

jelentheti őt. Az 1882-iki Könyvkiállítás kalauza helyesbíti is ez adatokat, amennyiben a kéziratot XIV. századnak állítja és nem tesz említést BRASSICANUSRÓL.¹

1400 körül és Verona környékén keletkezhetett egy szintén szerényebb díszítésű kézirat, mely az *Ó-testamentumnak* néhány, Tóbiástól a Makkabeusokig terjedő könyvét tartalmazza. (Cod. 103.) Mindössze három képecske van benne: a címlapon és a 27. lapon csinos inicialék egy-egy férfi félalakjával; ezenkívül ugyancsak a címlapon, a T inicialében Tóbiás az angyallal van ábrázolva. Egyébként csak színes festékkel rajzolt hajszálvékony lapszédíszek vannak a könyvben, melyek jellege nagyon határozottan vall felsőolaszországi eredetére.²

Valószínűleg Velence környékéről származik LUCANUS *Pharsaliájának* kézírata (Cod. 200)³ és körülbelül szintén az 1400 körüli időből való. A kézirat nagyon csinosan díszített címlapjának alján egy ismeretlen címer, a lapszéleken pedig a Franciaországból származó, tüskés levéldísz látható, mely ebben az időben egész Felsőolaszországban el volt terjedve. Az arany levelek közé finom tollrajzzal, párbajozó lovasok vannak ékelve; a lovak és lovasok mozdulatainak pompás rajza híven tükrözi e kor naturalisztikus törekvéseit. A címlapon kívül különösen érdekes a 49. v. lap, díszítésének jellegzetes volta miatt. A spirálisan hajló széles levelek arany alapra vannak helyezve s így mintegy sűrű tömegű sort alkotnak, melyből, mint kicsapó lángok válnak ki egyes levelek, végükön nagy arany gömböket hordva. Az ornamentikának ez a nyugtalan fajtája a XIV. század közepe óta sűrűn fordul elő a Bologna és Velence környékéről származó munkákban és így méltán e vidékről valónak tarthatjuk a Nemzeti Múzeum LUCANUS kéziratát is.

¹ Könyvkiállítási kalauz. 271. sz. A miniaturát burgundinak mondja.

² D. G. HÄNEL. Ungedruckte Handschriften-Kataloge. I. Elenchus Manuscriptorum Nicolai Sen. Jankowich. Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik. 5. Suppl. 1837. 593. l.

³ CSONTÓSI I. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei. M. Könyvszemle. 1867. 184. l. (franciának mondja) és Könyvkiállítási kalauz. 317. sz. (burgundinak).

A XV. század legelejének felsőolaszországi modorát mutatja néhány külön pergamenre festett, jelentéktelen képecske, mely egy XIII. századi kis *Biblia* (Cod. 100.) elé van beillesztve. A lapokra a Madonna, szent Jeromos, szent Katalin és egy szent püspök vannak egyszerű tollrajzzal felvázolva. Az imakönyv a XVI. században Mossóczi Zakariás előbb nyitrai, utóbb tinini püspöké volt s tőle kapta J. SAMBUCUS.¹

1425 körül keletkezett egy óriásméretű *Psaltérium* (Cod. 244.), mely valószínűleg valamely apácázárda számára készült, mert a 197. v. lapon, a *Cantate domino* kezdetű zsoltárnál a kórusban éneklő apácák vannak ábrázolva. A Psaltériumot gazdagon díszítő virágok és inicálék világosan elárulják lombardiai eredetüket. A F. 3. r.-en levő címlapot élénk színű, széles levelek veszik körül, melyeneket Lombardiában látunk ebben az időben. Még jellegzetesebb azonban maga az iniciále, mely tornyocskákból s más építészeti elemekből tevődik össze. (I. tábla.) Ezt a sajátosságos, fantasztikus díszítési modort SALOMONE és testvére, GIOVANNINO DEI GRASSI kezdték először alkalmazni, a XIV. század végén. Tőlük vette át egész Lombardia, ahonnan a XV. század folyamán elterjedt Felsőolaszország minden vidékében s e munkák egyik legjellegzetesebb sajátosságává vált. A kézirat díszes figurális iniciáléi nem nagy művész munkái és valószínűleg magában a zárdában készültek, de egytől-egyik rendkívül vonzó és ötletes munkák.

Valószínűleg ugyancsak Lombardiában készült egy másik nagyméretű *Antiphonarium*, (Cod. 116.), mely nyersen készült iniciálékkal és lapszélekkel van díszítve. Egyetlen figurális iniciáléjában az imádkozó Dávid király bájosan dekoratív modorban van ábrázolva.

Egészen igénytelen, XV. század közepi, milanóias díszet mutat CICERO *de Officiis* című munkája (Cod. 144.), címlapján egyetlen iniciálével és néhány széles levéllel.

A XV. század közepéről való Curtius RUFUS *De gestis Alexandri Magni* c. munkája (Cod. 161.)² A kódex, mint azt a másoló-

¹ FEJÉR Gy. Id. m. 19. l.

² HANEL. Id. m. 606. l.

nak, a könyv végén olvasható bejegyzéséből — Mfi Caſis Januariis 1444 — megtudjuk, 1444 januárjában, Milanóban iratott. Ez a körülmény és az iniciáléban s a kötésen szereplő kígyók,¹ továbbá a címlap alján (3. tábla.) levő címer fölött jobbra, illetőleg balra látható Jo M betűk a régibb irodalomban előbb ahhoz a föltevéshez vezettek, hogy a könyvet «valószínűleg Joannes SFORZA» számára írták,² utóbb pedig az a vélemény merült fel, hogy a címer «valószínűleg képzeleti címer és a betűk J(ohannes) M(ediolanensis)»-t jelentenek.³ A két föltevés közül egyik sem állja meg a helyét.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy 1444-ben, az iratás évében, még nem a SFORZÁK, hanem 1412-től 1447-ig Filippo Maria VISCONTI uralkodott Milanóban s csak utána szállt az uralom FRANCESCO SFORZÁRA.

Ezekután fordítsuk figyelmünket a címlapon látható, feltűnő jelképi ábrázolásokra, melyek mind Filippo Maria VISCONTI idejére utalnak. A felső lapszélen az I H C (Iesus) betűket látjuk, fölöttük egy koronával. E betűk, eredetileg a másoló invokációjaként igen gyakran fordulnak elő XV. századi humanisták munkáiban, itt azonban korona járul hozzájuk, ami már nem általános jelenség, előfordul azonban a könyveknek egy kis csoportjában, melyek Filippo Maria VISCONTI — és utóbb az ő környezete — számára készültek. Ezt ebben a formában ő hozta használatba és így általában az ő személyes jelképének tekintik.⁴

Az iniciálé két összefonódó kígyóból alakul, melyeket a Viscontiak kezdtek használni s tőlük mentek át a SFORZÁK jelképei közé.⁵

¹ RÁTH Gy. Magyarországi könyvtárlák a történelmi kiállításon. A magyar iparművészet 1896-ban. Bpest, 1897. 29. l.

² Könyvkiállítási kalauz, 1882. 287. sz.

³ A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi könyvtárának történet és irod. tört. kiállítása. Bpest 1902. 64. sz.

⁴ Fr. CARTA. Codici corali e libri a stampa miniati della Biblioteca Nazionale di Milano. Roma. 1891. 34. l. L. DOREZ. (Les manuscrits à peintures de la Bibliothèque de Lord Leicester à Holkham Hall Norfolk. Paris, 1908. Cod. 345. XLIII. tábla és 65—67. l.) egy Titus Liviust, noha más címer és más betűk vannak benne, egyenesen e jelkép alapján eredetileg F. M. Visconti számára készültnek mond.

⁵ Petro Candido DECEMBRIO, Philippi Mariae Vicecomitis Mediolanensium ducis tertii Vita. 12. l. A herceg zászlain levő képekről.

Az alsó lapszélén az írás alatt egy ezüst és kékszínű, lebegő kendőt látunk, koszorú formájú csomójának belsejében nyolcsugarú nappal. A kendő az emblémák vándorlásának érdekes példája. Ez ugyanis eredetileg VENCEL cseh, német és római királynak emblémája, egyike azon rejtélyes vonatkozású jelképeknek, melyekkel VENCEL király kézírataiban és egyéb, az ő idejéből származó, prágai építészeti stb. díszítésekben gyakran találkozunk, s melyek mind a «fürdőslány» személyére vonatkoznak.¹ A fürdőslány kékszínű övének szimbólumát (a szerelmi lekötöttség jelképe), Gian Galeazzo VISCONTI vette fel a család jelvényei közé, mikor 1395-ben, 100,000 arany forintért megvásárolta VENCEL királytól a hercegi címet. Gian Galeazzo hercegnek a páviai Certosában emelt síremlékén több címerpajzs között külön pajzson szerepel, ez a csomóra kötött kendő, a «divisia imperatoris» felírással. Filippo Maria VISCONTI-nak több kéziratában megtaláljuk. A csomó közepében levő nyolcágú csillagot, vagy sugaras napot már GIANGALEAZZO is jelképeként használja, Filippo Maria VISCONTI pedig több pénzére is rávereti.² Egy kártyajátékán pedig, mely ma U. VISCONTI DI MODRONE herceg birtokában van, a háttérben szintén a sugaras nap jelképe szerepel.³ A csillag sugarainak száma nem mindig egyforma, de kéziratokban rendszeren nyolc.

A címerpajzs fölött sisakdíszként egy kígyótestű nő áll, kék, fehér és arany pikkelyes testtel. Lobogó ruhája vörös és ezüst színű. Ez az alak változata a VISCONTI-féle szárnyas sárkánynak és kígyónak, mely csak Francesco SFORZA alatt öltött végleges formát, ki a többi VISCONTI jelképpel együtt ezt is átvette.

A nő a kezében körzöt tart, mely köré «sic necesse est» felírású szalag fonódik. A körző szintén VISCONTI jelkép, mely már a XIV. században használatos volt.⁴

¹ J. SCHLOSSER. Die Bilderhandschriften König Wenzels I. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses, XIV. kötet. 273. l.

² LITTA. Famiglie celebri di Italia. Milano. 1819. Fillippo Maria pénzei. 81. és 102. sz.

³ Fr. TOESCA. La pittura e la miniatura nella Lombardia. Milano. 52. l. 427. kép.

⁴ L. DELISLE. Le Cabinet des Manuscrits. Paris. 1868. I. k. 131. l. —

A sisakdísz alatt látható címerpajzs ezüst mezőben összesen 13 kék halmocskát mutat, 5 sorban egymás fölé elhelyezve. A legfőbb sor középső halmocskájában levő sárga jószág, egy kis hordó akar lenni, ugyanolyan hordócska, mint amelyből a jobboldali lapszél közepén ülő kis meztelen gyerek iszik. A hordóból ivó gyermek motivuma tehát nem véletlen díszítés, hanem szoros összefüggésben van a címerrel és a kódex egykori tulajdonosára utal. A címer ugyanis, melyet leírtunk, már nem VISCONTI címer, amire a felsorolt jelképekből esetleg következtetni lehetne, hanem mint azt a milánói Archivio di Statonak *Codice de Cremosano* című, kéziratos nagy címergyűjteményéből (39. l.) meg tudtam állapítani, a páviai BUTIGELLA (botticella = kis hordó) nevű családé. Ilyen csonka formában ritkán használatos. A teljes címer négyelt pajzsból áll, melynek 1. és 4. vörös mezejében a hordócska áll s csak 2. és 3. mezejében látható a fent leírt címer. Meg kell még jegyezni, hogy a *Codice de Cremosano*hoz képest eltérés van a sisakdíszben is, mely ott, a körzöt tartó nő helyett: hordót tartó, koronás fél fekete sast mutat; sőt eltérés van a devizában is, mert e család a «sans ligames» devizát használta, míg itt a «sic necesse est» devizát olvassuk. De ez valószínűleg a könyv birtokosának személyes devizája volt. A devizának ilyen, egészen személyhez kötött használatára más példákat is találunk.

A legfontosabb kérdés már most az, kit jelentenek a Jo M betűk? Erre Filippo Maria VISCONTI okiratai pontos választ adnak, mert ezekből megtudjuk, hogy a herceg szolgálatában, mint «segretario ducale,» ebben az időben egy bizonyos Giovanni Matteo BUTIGELLA állt. A könyv tehát kétségtelenül az ő tulajdona volt. Nagyon érdekes, hogy BUTIGELLA hercegi titkárnak és másoknak is, joguk volt a herceg jelképeinek használatához. Ez a körülmény minket különösen érdekelhet azért, mert KÁLMÁNCSEHI DOMONKOS londoni kéziratában is egy Mátyás király-féle emblémára, a kútra

C. COUDERC. Album de portraits d'après les collections du Département des Manuscrits. Paris. 1912. LXXXVII. sz. Egy 1394-iki számla szerint a körző is azon emblemák közé tartozott, melyekkel Louis Duc d'Orleans feleségének, Valentine Viscontinak a gyaloghintóját díszítette.

ismerünk.¹ Az uralkodók jelképeinek átvétele lehet tehát, hogy bizonyos mértékben az alattvalói hódolat jelének tekinthető.

E kézirat művészi szempontból is igen nevezetes. A század-középi miniatürfestés egyik tipikus, bájos példája. Három szélére vékony szárú, finom arany levelektől kísért, élénk színű virágok vannak festve, melyek közé három kis kép van illesztve. Az említett hordóból ivó gyermek, egy szaladó nyúl és egy szaladó kutya. Mindenik egészen különálló kis jelenet, egész külön darab földre állítva, a térvizonyok szemléltetésének teljes mellőzésével. A facsoportokkal, fűvel és virágokkal sűrűn tele nőtt, kerítéssel körülvont liget ugyanis, amelyben a kutya és a nyúl szaladnak, minde-
nestül alig nagyobb egy-egy állatnál. A kitünő természet megfigyeléssel megfestett állatok azonban, a XIV. század második fele óta mindjobban fokozódó, realiztikus iránynak szülöttjei, mely iránynak Milanóban való nagy föllendüléséhez, nem kis mértékben járult hozzá a Filippo Maria VISCONTI szolgálatában is dolgozó Vittore Pisano, az ú. n. PISANELLO. Az állatokat pontosan ugyanúgy megtaláljuk Don Inigo d'AVALOSNAK, ma a turini Nemzeti könyvtárban levő kéziratában is,² melynek címlapja ugyanazon kéznek munkája, mint a BUTIGELLÁÉ. A művész, egy, a század közepén sok munkában kimutatható miniatornak, a párisi «*Vitae Imperatorum*» (Ms. It. 131.) című kézirat ismeretlen festőjének a követője.

Kevésbé művészi, mint személyi érdekessége van egy kis finom kéziratnak, mely Petrus Paulus VERGERIUSNAK *De Ingeniis moribus et liberalibus studiis adolescentiae* című művét tartalmazza.³ (Cod. 314.) A kézirat záró soraiból megtudjuk, hol, ki számára és kinek a keze által készült a könyv. Itt ugyanis azt olvassuk, *scriptus Mantuae apud praeclarum virum magistrum Victurinum Feltrensem Marcus suardus*. VITTORINO de' Rambaldoni da FELTRE korának kiváló humanista pedagógusa, GUARINO tanítványa és

¹ (FRAKNÓD)-TH. GOTTLIEB, *Manuscrits enluminés d'un prélat hongrois à la Bibliothèque Beatty*. é. h. n. 17—18. l. HOFFMANN E. Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékérd. M. Könyvszemle. 1925. 34. l.

² TOESCA. Id. m. 534. l.

³ HÄNEL. Id. m. 632. l. XVI. századnak mondja.

barátja volt s 1423-ban került Mantovába, mikor Gian Francesco GONZAGA meghívta gyermekei nevelésére. E kis könyv legfőbb értéke tehát az, hogy valamikor a kiváló humanistáié, VITTORINO da FELTREÉ volt. A címlap alján címer látható: zöld hármashalmon vaddisznó. A kézirat keletkezési ideje hozzávetőlegesen adva van tulajdonosának életrajzi adataival, ki 1423-ban kerülvén Mantovába, 1446-ban halt meg. A kötet egyetlen csinos iniciáléjának stílusa azt mutatja, hogy VITTORINO utolsó idejében rendelhette azt meg. Ez iniciálé arany alapon színes szalagfonatos díszet mutat. E szalagvagy indafonat, mely e korban egész Olaszországban el volt terjedve s a *maniera humanistica* neve alatt ismeretes, minden egyformasága mellett az ország különböző vidékein különféle helyi jelleget vett fel. Felsőolaszországban és Umbriában például szeretik a különböző színű szalagok fonadékát, ami különösen, ha arany alpra kerül, nagyon tetszetős ornamentikát eredményez.

Arany alapról kiemelkedő színes szalagok fonadékát mutatja a Nemzeti Múzeum egy másik egyszerű kézírata is (Cod. 335), mely valószínűleg szintén Mantua környékén készült.

A fonadékos díszítésnek legáltalánosabb fajtája azonban nem a színes szalagokból, hanem a fehér indákból összefonott dísz. Ennél az ide-oda hajló indák között támadó réseket váltakozóan kék, vörös, sárga és zöld alap tölti ki. Ha ennek az egyszerűbb kéziratoknál használatos díszítésnek vidékenként való specifikus jellegét akarjuk jellemezni, azt mondhatjuk, Észak-Olaszországban az indának erősebb törzse van, helyenkint finom, fekete vonalakkal kis díszes gyűrű van reá rajzolva, azonkívül a többszínű alap sötétebb tónusokban van tartva. Flórencben, e díszítési mód igazi hazájában, az egész ornamentika gyengédebb és játszibb jelleget ölt. Az indák finomabbak, mintegy szalagszerűek, az alap halványabb és derüesebb színű s a könnyed rajzot játszó gyermekek, madarak, pillangók és külön keretekbe foglalt arcképek élénkítik. Délolaszországban az indafonadék gazdagabb és művészien bonyolultabb rajzúra fektetik a fősúlyt. Néha azonban a művészek folytonos vándorlása folytán e karakterisztikumok elmosódnak és a darabok hovatartozását igen nehéz megállapítani.

A felsorolt ismérvek alapján a század közepéről származó felsőolaszországi munkának vehetjük, VERGILIUS *Aeneis*ének (Cod. 287.) és JUVENALIS *Satiráinak* (Cod. 182.) kéziratait, melyek nagyon igénytelen, fehér indafonattal vannak díszítve.

Nem sokkal a század közepe után, Pádvia környékén készülhetett egy kézirat, mely JANUS PANNONIUS verseit és GUARINONAK JANUS PANNONIUSHOZ írt néhány levelét tartalmazza. (Cod. 387.)¹ Címlapja fekete spirálisok szövedékéből előtűnő, kemény rajzú virágok díszét mutatja, mely Ferrara környékének és a művészetiileg Ferrarától függő területeknek jellegzetes ornamentikája. Valamikor a keret alsó részén címer volt látható, mely ma már ki van vakarva.

A század második feléből való egy *Psalterium* (Cod. 112.)², melyet az elejére beírt naptár nekrológiai bejegyzései tesznek érdekessé. A följegyzések, melyek 1431-től a XVII. századig mennek, meglehetősen tájékoztatnak a zsoldáros könyv keletkezési helye felől. Aug. 18-ra az 1454-es évszám és a következő szavak vannak beírva: *Obijt venerabilis pater Dominus MARIANUS, olim prior et primus fundator huius nostre Cartusie.* Február 13-ára pedig az 1679-es év feltüntetése mellett azt olvassuk, hogy e napon halt meg Dominus Bonaventura SALTARINI, qui fuit *prior in hac Domo Venetiarum.* Már e két bejegyzésből kiténik, hogy a PSALTERIUM valamikor egy, a Venetóban fekvő karthausi kolostoré volt. De minden egyéb jel is a Venetóra mutat. Először is a bejegyzések túlnyomó részt a Veneto területén fekvő városokat emlegetnek, így Veronát, Vicenzát, Paduát, Bergamót, Mantuát. (Ezekon kívül Ferrarát, Bolognát, a Milano melletti Vedanót és Brixent.) A Venetóra mutat továbbá például az 1435-ben elhunyt Marinus GIUSTINIANO nevének tipikusan velenceies nyelvjárás szerint ZUSTINIANOVÁ való elváltoztatása. Végül a kolostort nagy adományokkal megajándékozók nevei között is sok ismert velencei családot talál-

¹ *Fraknoi.* A Hunyadiak és Jagellók kora. 1896. 527. l. — Tört. és ir. tört. kiáll. 1902. 37. sz.

² Könyvkiállítási kalauz. 1882. 289. sz. egyszerűen olaszországi zárda számára készültnek mondja s említi, hogy érdekes nekrológiai feljegyzései vannak.

lunk, pl. a TRON, CORNARO, LOREDAN, CONTARINI stb. családokét. Találunk a bejegyzések között olyat is, mely minket magyarokat különösen érdekel. Április 7-ére ugyanis, sajnos, évszám nélkül XVI. századi írással ez van beírva: «Obijt F. MARCUS UNGARUS conversus, professus huius domus.» A zsoldáros könyv folytatólagosan erős használatban maradt, mert a XVI. században külön lapokon újabb imákat ragasztottak be, melyeket nyomtatott könyvekből kivágott iniciálékkal díszítettek. A *Psaltérium* mindössze két díszesebb iniciálét mutat, az egyik DÁVID király (Fol. 13.), a másik PÁL apostol (Fol. 65.) alakjával. Ezek és az egyszerű virágos lapszéldíszítések is, Velence környékének provinciális jellegű munkái s minden valószínűség szerint, magában a kolostorban készültek. Stílusuk a XV. század második felére mutat, s amennyiben a korai (1431) bejegyzések a könyv keletkezését jelölik s nem átírások egy másik kalendáriumból, úgy csak az képzelhető, hogy az iniciálékat később festették bele, a már hosszabb idő óta meglevő könyvbe.

Provinciális jellege van egy szintén valamely karthausi kolostor számára készült *Antifonarium* díszének is (Cod. 139.), mely egyszerű, Velence környéki barát munkájának látszik. A durva rajzú, ornamentális iniciálékat csak a színezésnek elevensége és pompája teszi vonzóvá.

A század végétől való egy gazdagon és gondosan illuminált cisztercita *Missale* (Cod. 217.),¹ melynek több iniciáléja ki van vágva. A meglevő 18 díszes iniciálé azonban kellő fogalmat ad a munka hovatarozásáról. A tollal rajzolt fekete spirálisok közül ragyogó színekben tündöklő keményrajzú virágok és a gazdag arany alapból kiemelkedő pompásan színes, tömött levéldísz, továbbá az árkádoktól koronázott oszlopból és fantasztikus állatokból összetevődő iniciálé, nem kevésbé az alakok rajza, világosan elárulja, hogy olyan művész díszítette a könyvet, ki Milano

¹ HÄNEL. Id. m. 396. l. XIII. sz.-nak és franciának mondja. — KNAUZ, N. A magyar egyház régi szokásai. Magyar Sion. Esztergom. 1868. 6. k. 805. l. 3. sz. (XIII. sz.-nak és lehetőleg franciának itéli.) — A Könyvkiállítási kalauz (1882, 298. sz.) XV. sz.-inak és határozottan franciának állítja. — Az 1902-iki Tört. és ir. tört. kiállítás katalógusa 59. sz. alatt XV. sz.-inak és franciainak mondja.

és Ferrara miniatűr művészetét jól ismerte. Tudjuk, hogy a század végén e két művészeti centrum miniatőrai egymással erős kapcsolatban álltak. Leginkább MARTINO da MODENA hatására gondolhatunk e munkáknál, mivel még arctípusok szempontjából is meg lehet állapítani bizonyos fokú rokonságot. (4. tábla.)

A század végéről való két kézirat, melyek inkább magyar vonatkozásúknál, mint művészi becsüknél fogva bírnak nevezetességgel. Az egyik GALEOTTO MARZIONAK MÁTYÁS király tréfás és bölcs mondásait tartalmazó munkája, melyet CORVIN JÁNOSNAK ajánlott.¹ (Cod. 301.) A címlapot északolaszországi modorban, igénytelen tollrajzzal, levéldísz veszi körül, melybe MÁTYÁS király képzeletbeli arcképe van beleillesztve.

ÁBEL Jenő² rendkívül finom indokolásainak köszönhetjük e munkának az 1484 és 1487 közötti időre való keltezését. Ugyancsak ő bizonyította be, hogy művét GALEOTTO nem írhatta Budán, hanem csak Olaszországban. E megállapításait megerősítik saját megfigyeléseink is, nevezetesen az a körülmény, hogy MÁTYÁS arcképe egyáltalán nem hasonlít a nagy királyhoz, ami egy Budán készült kéziratnál csaknem lehetetlen volna, továbbá, hogy a címer igen hiányos, végül, hogy a díszítés északolasz modort mutat. Mindez természetesen csak akkor fontos, ha, mint föltehető, a muzeum példánya tényleg az eredeti kézirat.

A másik magyar érdekű kézirat LOSSAI Péternek, a bolognai egyetem hallgatójának, geometriai jegyzeteit tartalmazza 1498-ból, melyeket kedves tollrajzokkal ő maga illusztrált. (Cod. 197.)

A XVI. század elejéről, Velence környékéről származhatik egy bájos díszítésű *Imakönyv*, (Cod. 192.) melyben elmosódott ismeretlen olasz címer látható. Ilyen címere van a velencei Morosini családnak, de mivel ez gyakran előforduló címer, további támpont nélkül nem merem e darabot e család kincsei közé számítani. A könyv-

¹ Könyvkiállítási kalauz. 1882. 122. sz. — SZINNYEI J. Magyar Írók. Budapest. 1894. III. k. a kódexet, mint elvesztettet említi, de az értékes kézirat azóta újra megkerült. Ugyanitt a műnek és nyomtatott kiadásainak bő irodalma is található.

² ÁBEL J. Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Budapest. 1880. 271—272. l.

ben foglalt számos, parányi képecske, a korabeli nagy velencei festők hatását mutatja, s inkább látszik parányira kicsinyített oltárképek, mint miniatűrnek. A festmények előadása egyszerű és nagyvonalú, színezésük is mérsékelt és nyugodt. A kis keretekben elhelyezett képekben nincs semmi aprólékosság. A címlapot kivéve, melyen a Madonna a könyvnek imádkozó tulajdonosával van ábrázolva, a többi miniatúrán egyetlen szent mellképe, vagy félalakja lép elé, kifejező egyszerűséggel és komolysággal, s ha e kifejezés miniatűrre alkalmazva nem látszanék paradoxonnak, azt mondanám, hogy egyik-másik képecske valóban monumentális felfogást mutat.

1509-ben Velencében kelt PAULUS AEMILIUS *Panegyricusa*, XII. LAJOS francia királyhoz (Cod. 308.), a francia király lilomos és tüskésdisznós címerével ellátva. A munka címlapja szép kerettel van díszítve, gondosan és finoman, ha nem is nagy egyéni invencióval. Modorában igyekszik a francia munkák naturalisztikus virágdíszét utánozni.¹ E kézirat nevezetessége is leginkább személyi vonatkozásaiban van.

A hanyatló XVI. század többi velencei munkáiból, melyek nagy számmal vannak a gyűjteményben, alig érdemes valamit külön kiemelni. A miniatúra igényeivel lép fel: Cod. 293, 298, 306. Quart. Ital. 35, 41, csinos virágdíszével Cod. 311. A többi kézirat díszítése tisztára a másoló egyszerű munkája. (Cod. 299, 300, 302,² 304, 307, 313. Quart. Ital. 23, 38, 39, 46.)

A XVII. századból való a Levéltár 1918/8. jelzetű kéziratának dísze.

II. Középolaszországban illuminált kéziratok.

A XIV. századból csak egyetlen flórenci kéziratot találunk a gyűjteményben, ANTONIUS DE PARMA *Sermones dominicales et quadragesimales* című munkáját (Cod. 28.),³ melynek címlapja századvégi modorban csinosan van díszítve. Az iniciáléban a szent háromság van ábrázolva, mely előtt szerzetes térdepel. Az iniciálé és a lap

¹ HÄNEL. Id. m. 613. l. — Tört. és ir. tört. kiáll. 1902. 65. sz. E darab 1806-ban Kazinczy Ferencz volt.

² HÄNEL. Id. m. 618. l.

³ HÄNEL. Id. m. 596. l.

széle szép levéldíszot mutat, azokat a fürtökbe szedett hosszú, húsos leveleket, melyek Flórencnek Don Lorenzo CAMALDOLENSE és utóbb Don Lorenzo MONACO művészetében oly gazdagon pompázó miniaturáit ebben az időben és a XV. század elején jellemzik. A kéziratot, mint azt a végén olvasható bejegyzésből megtudjuk, Franciscus barát másolta. A kódex címlapjának alján a flórenci liliumot látjuk, a *B*, *F* és *L* kezdőbetűktől környezve. Nagyon valószínűnek tartom, hogy, az *FL* betűk Flórencet, a *B* pedig a flórenci bencéstemplomot, a Badiát jelenti, melynek tulajdona lehetett a szép kis könyv.

A XV. századi kódexek, kettő kivételével művészi szempontból kevésbé jelentékenyek. Nagyrészt egyszerű indafonatos díszet mutatnak s keletkezésük a század közepére vagy harmadik negyedére tehető. Őt közülök CORVIN kódex.

Keltezés szerint legkorábbi Q. CURTIUS RUFUSnak *De gestis Alexandri magni* című munkája (Cod. 160.), melyet Petrus CENNINIUS 1467-ben másolt Flórencben.¹ A címlap három szélére fehér

¹ Ez az a kézirat, melynek leírásánál JANKOVICH kéziratok katalógusában azt állítja, hogy Petrus Cenninius nevével Mátyás király számadáskönyveiben (!) gyakran találkozunk s hogy Mátyás király nevében sok ezer forintot fizetett ki flórenci másolóknak. — FEJÉR Gy. Id. m. 6. és 19. l. — P. A. BUDIK. Entstehung und Verfall der berühmten von König Matthias gestifteten Bibliothek zu Ofen, Wien 1840, 19. l. — Tört. és irod. tört. kiáll. M. Könyvszemle, 1877, 20. szám. — L. FISCHER. König Matthias Corvinus und seine Bibliothek. Wien, 1878. XXVII. sz. — A. REUMONT. La Biblioteca Corvina. Firenze, 1879. 8. l. — CSONTOSI J. Latin Corvin kódexek bibliographiai jegyzéke, M. Könyvszemle, 1881, 148. l. 1. sz. — Könyvkiállítási kalauz, 1882, 187. sz. — CSONTOSI J. Az antwerpeni bibliographiai congressus, M. Könyvszemle, 1890. 310. l. — CSONTOSI J. A Korvina. Pallas lexikon. 1895. IV. és VI. l. — D. A. nemzeti Múzeum Corvin kódexeinek száma M. Könyvszemle, 1895, 372. l. I. sz. — FRAKNÓI V. A Hunyadiak és Jagellók kora. Budapest, 1896, színes tábla az 542. lap után. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 214. sz. — BEÖTHY-féle Képes irodalomtörténet, 1906. II. kiadás. I. kötet. 144. lap után színes melléklet. — W. WEINBERGER. Die Bibliotheca Corvina. Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, 159. kötet. Wien, 1908, 10. sz. — A. de HEVESY. Les miniaturistes de Mathias Corvin. Revue de l'art chrétien, 1911, 14. lap. — P. d'ANCONA. La miniatura fiorentina. Firenze. 1914, I. k. 52. lap. II. k. 713. sz. — GULYÁS P. Mátyás király könyvtára. Budapest, 1916. 23. lap. — A. de HEVESY, La bibliothèque du Roi Matthias Corvin. Paris, I. k. 1923. 26. lap. 8. sz.

indákból fonott dísz van festve, melyben az indák között támadt közöket kék, vörös és zöld színű alap tölti ki. A címlap alsó szélén MÁTYÁS királynak a magyar és cseh címerekből és a hollós szív pajzsból összeállított címerét az üres címerhelyre MÁTYÁS király első budai címerfestője illesztette be, kinek munkáit a háromlevelű ágon álló holló és a nehézkes rajzú oroszlánok jellemzik.¹

Ugyancsak Corvin kódex a Ioannes *Scholasticus életét és kisebb munkáit* tartalmazó kézirat is. (Cod. 344.) A címlap három szélét fehér indafonattal díszítő keret alsó felén egészen szokatlanul találjuk a Corvin címert: kifeszített szárnyú hollót arany ágon, arany gyűrűvel. E sajátságos címer miatt a kéziratot eleinte nem is tartották Corvin kódexnek s a címert hamisnak ítélték.² Később, miután FRAKNÓI³ a könyv végén olvasható «Finivi legendo et signando die 26 septembris 1470.» bejegyzésről megállapította, hogy az VITÉZ János írása és így a kódex minden valószínűség szerint előbb VITÉZÉ volt, a címert illetőleg újabb téves vélemény merült fel, az ugyanis, hogy a hollós címer az eredeti VITÉZ címert borítja.⁴ A kéziratot ettől fogva a kétségtelen Corvin kódexek közé sorolták.⁵ A kézirat tüzetes vizsgálata meggyőz arról, hogy a Corvin címer alatt semmiféle címernek nyoma sincsen.

¹ SCHÖNHERR Gy. A római Casanate-könyvtár Corvin-kódexéről, Magyar Könyvszemle. 1904, 49. l. — HOFFMANN E. Mátyás király budai műhelyének egyik címerfestője. M. Könyvszemle, 1923, 170—175. lap. — E. HOFFMANN, Der künstlerische Schmuck der Corvin-codices, Belvedere, 1925, 134. lap.

² CSONTOSI J. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei. M. Könyvszemle, 1876, 139—140. l. 5. sz. — PULSZKY F. A Corvina maradványai, Archeologiai Értesítő, 1877, 175—176. l. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1877. M. Könyvszemle, 24. sz.

³ FRAKNÓI V. Vitéz János könyvtára. M. Könyvszemle, 1878. 198—199. l. — W. FRAKNÓI, Die Bibliothek des Johann Vitéz, Literarische Berichte aus Ungarn, 1878. II. kötet. (Csontosai összefoglalása.) 116. l.

⁴ Könyvkiállítási kalauz, 1882, 243. sz. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 213. sz. (Óvatosabban így mondja: «hihetőleg az érsek kivakart címere fölé.») — A. de HEVESY, La Bibliothèque du roi Matthias Corvin, Paris, 1923. 11. sz. V. ö. HOFFMANN E. Bírálát Hevesy idézett könyvéről. M. Könyvszemle, 1924, 137. l.

⁵ CSONTOSI J. A Corvina, VII. l. — D. Idézett munka. 377. l. 7. sz. — W. WEINBERGER, Id. m. 11. sz. — P. d'ANCONA, Id. m. II. k. 717. sz.

A harmadik Corvin-kézirat PLAUTUS vígjátékait tartalmazza. (Cod. 241.)¹ Az indafonattal nagyon egyszerűen díszített címlap alján MÁTYÁS király címerét találjuk szív pajzs nélkül, balról az *M* jobbról az *A* kezdőbetűkkel, melyek Mathias Augustust jelentenek. E címert Budán festette a király második címerfestője egy idegen címer fölé, melynek ma már csak arany alapja látható. A kodexnek, mely lilabársonyba van kötve, főérdekessége az arany metszésén látható, arany alpból finoman kiemelkedő tarka virágdísz. E virágdíszek MÁTYÁS király budai műhelyének legszebb termékei közül valók, melyeknek szépségét változatosságuk, üde színezésük és rajzaiknak könnyed gráciája adja meg.²

Három oldalán indafonatos dísz mutat POLYBIOS munkáinak N. PEROTTIÓL készített latin fordítása is (Cod. 234.), mely címlapjának alján MÁTYÁS király címerét mutatja.³ Ezt is a második címerfestő helyezte bele a kéziratba, ez esetben az *M A* kezdők elhagyásával. A lilabársonyba kötött könyv virágos arany metszése szintén a budai műhelyben készült.

¹ MÁTRAY G. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-códexről. Pest, 1870. 6—7. l. — Tört. és irod.-tört. kiáll. M. Könyvszemle, 1877. 19. sz. — L. FISCHER. Id. m. XXX. sz. — CSONTOSI J. Latin Corvin-códexek bibliographiai jegyzéke. 6. sz. — Könyvkiállítási kalauz. 188. sz. — D. Id. m. 377. l. 5. sz. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 211. sz. — W. WEINBERGER. Id. m. 13. sz. — P. d'ANCONA. Id. m. 715. sz. — A. de HEVESY. Id. m. 13. sz. — E. HOFFMANN. Id. m. Belvedere. 141. és 155. l.

² A Corvin-códexek kötéseit illetőleg, melyekre egyenként nem térhetek ki, lásd: RÁTH Gy. Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon. Az iparművészet 1896-ban. Budapest, 1897. 61—98. l. — RÁTH Gy. A Corvina önálló könyvkötési stílusa. M. Könyvszemle, 1897. 250—260. l. VARJÚ E. A bécsi udvari könyvtár kötetkiállítása. M. Könyvszemle, 1905. 310—315 l. — TH. GOTTLIEB. Bucheinbände. Wien, 1910. 8—11. l. — G. FUMAGALLI, L'arte della legatura. Firenze, 1913. LXIV. — GULYÁS P. Mátyás király könyvtára. Budapest, 1916. — J. LOUBIER. Der Bucheinband in alter und neuer Zeit, Berlin und Leipzig, 1923.

³ MÁTRAY G. Id. m. 8—9. l. — Tört. és irod.-tört. kiáll. M. Könyvszemle, 1877. 18. sz. — L. FISCHER. Id. m. XXIX. sz. — CSONTOSI J. Latin Corvin-códexek. 5. sz. — Könyvkiállítási kalauz. 189. sz. — D. Id. m. 4. sz. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 212. sz. — W. WEINBERGER. Id. m. 12. sz. — P. d'ANCONA, Id. m. 714. sz. — A. de HEVESY. Id. m. 12. sz. — HOFFMANN. Id. m. Belvedere. 141. l.

Az olaszországi Corvin-kódexek legszebbike kétségtelenül IOANNES DAMASCENUS *Sententiáinak* kötete.¹ A kézirat címlapjának gazdag, színes kerete, az iniciáléban I. DAMASCENUS képzeleti arcképpével, ATTAVANTÉnek, a kitűnő flórenci miniatornak, ha nem is legjobb, mindenesetre kétségtelen munkája. A címlapon MÁTYÁS címere ugyan át van festve idegen címerrel, de az eredeti címer a tulsó oldalon jól láthatóan lenyomódott. Egyébként is a díszes keretbe MÁTYÁS emblémái: a sárkány, holló, méhkas, hordó, kova és gyűrű vannak beleillesztve s így a kézirat eredete minden vitán felül áll.

SALLUSTIUS *De bello Catilinario* és *De bello Jugurtino* című munkájában (Cod. 257.), két oldalt indafonatos dísz, felső és alsó keretében pedig könnyű virágdísz található. Az O iniciáléban az íróasztalánál ülő SALLUSTIUS van ábrázolva. E díszítés a század közepének középolaszországi, valószínűleg umbriai terméke. A címlap alsó szélén a CORVIN-címer tűnik elénk, mely azonban szem-melláthatólag későbbi festés. Ennek dacára sokáig kétségtelen CORVIN kódexnek számított;² sőt a véletlenül a fatáblájába beégetett MADARI betűket mindenféle módon próbálták magyarázni,³ pl. a könyv-

¹ Raccolta di Manoscritti con Miniature dal secolo X. in avanti già appartenenti al Marchese Carlo Trivulzio dalla Libreria Antiquaria di Ulrico Hoepli. Milano, 1886. — Könyvszemle, 1886. 330—335. l. — E. NOVATI, I codici Trivulzio-Trotti. Giornale stor. d. lett. ital. IX. 1887. 137—185. l. — SCHÖNHERR Gy. A milánói Korvin-kódexekről. M. Könyvszemle, 1896. 164. l. — FRANKÓL. A Hunyadiak és Jagellók kora. Budapest, 1896. 541. l. után színes tábla. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 209. sz. — BRÖTHY-féle Képes irodalomtörténet. 142. l. után színes tábla. — WEINBERGER. Id. m. 18. sz. — CSONTOSI. Újabb adatok Attavantestől festett Korvin-kódexekről. Archeologia; Értesítő. 1909. 223—224. l. — P. d'ANCONA. Id. m. I. k. 95. l., II. k. 1575. sz. — GULYÁS P. Id. m. 43. és 50. l. — HEVESY. Id. m. 10. sz. — HOFFMANN. Bíráló Hevesy könyvéről. M. Könyvszemle, 1924. 137. l. — D'ANCONA. La miniature italienne du X au XVI. siècle. Paris és Bruxelles, 1925. 81. l. — HOFFMANN, Id. m. Belvedere. 138. és 153. l.

² M. Archeologiai Értesítő, 1870. 272. l. A «Századok» archaeologiai forgácsai és a Corvin-codexekben előforduló Corvin-Mátyás arcképekről. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1877. 21. sz. — CSONTOSI. Latin Corvin-codexek bibliographiai jegyzéke. 2. sz. — Könyvkiállítási kalauz. 182. sz. — D. Id. m. 372. l. 2. sz. — RÁTH Gy. A Korvina önálló könyvkötési stílusa. 253. l. — WEINBERGER. Id. m. 14. sz.

³ L. FISCHER. Id. m. XXXI. sz.

kötő vagy a budai műhely (!) bélyegzőjének. Nem véve tekintetbe, hogy már régóta megállapítást nyert, hogy a SALLUSTIUS a hamisított Corvin-kódexek közül való,¹ néhány újabb író ismét felvette a lajstromába.²

CORVIN-kódexnek tartották SALLUSTIUS munkáinak egy másik példányát is (Cod. 258.), melyben elkopott címer nyoma kivehető. Diszítése, ha nem is flórenci, de mindenesetre toscanai.

Ugyancsak CORVIN-kódexet sejtettek SÜETONIUS Tranquillus *De vita et moribus duodecim imperatorum* című kéziratában is.³ (Cod. 362.) Utóbb époly alaptalanul VITÉZ-kéziratnak gondolták.⁴ Az egyszerű flórenci indafonattal díszített címlapon a címer helyén van ugyan vakarás, de mintha alatta nem is lett volna soha címer.

Az előbbihez hasonlóan valószínű CORVIN-kéziratnak tartották L. FLORUS *Epitomatium libri quatuor* című munkáját is.⁵ (Cod. 167.) Igaz, hogy a kézirat Buda visszafoglalása alkalmával találtatott meg, de egyszerű, flórenci indafonatos címlapjának alsó szélén a címer helye ki van mosva s így e megállapításon kívül minden egyéb csak fölösleges hozzátétel. A kéziratot, mint a könyv zárószavaiból megtudjuk, bizonyos *Leonard'* másolta. JANKOVICH kéziratok katalógusában úgy véli, hogy ez LEONARDUS ARETINUS, ki egyben a könyv tulajdonosa is lehetett. De miután ismerünk egy Leonardus JOB nevű másolót e korból, sokkal valószínűbb, hogy e kódex is az ő keze írását őrzi.

Végül CORVIN-kódexnek tartották régebben a CATULLUS és TIBULLUS *költeményeit* tartalmazó kötetet is,⁶ (137.), melynek szintén csinos flórenci indafonatos díszje van; és CAESAR *De bello*

¹ Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 17—18. — GULYÁS P. Bírálát Weinberger id. m.-ről. M. Könyvszemle, 1908. 361. l. — GULYÁS P. Irodalmi hamisítványok. M. Könyvszemle, 1909. 333. l.

² D'ANCONA. La miniatura fiorentina. II. k. 711. sz.

³ Tört. és irod.-tört. kiáll. 1877. 22. sz. — E. ÁBEL. Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus. Literarische Berichte aus Ungarn. II. 1878. 572. l. — RÁTH Gy. Id. m. 254. l. — WEINBERGER. Id. m. 21. l.

⁴ Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 40. sz.

⁵ Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 285. l. 23. sz. — E. ÁBEL. Id. m. 575. l. — WEINBERGER. Id. m. 21. l.

⁶ HÄNEL Id. m. 595. l. (XIII. sz.-nak mondja és nem tartja Corvin-

gallico című művét¹ (Cod. 179.), melyben a magyar pólyákhoz és cseh oroszlánhoz hasonló címer van, de arany és kék színben tartva.

A XV. század harmadik negyedének fehér indafonatos díszét mutatja továbbá CICERO *De officiis* című munkája (Cod. 145.) JUVENALIS *Satiráinak* egyik példánya.² (Cod. 183.) SUETONIUS *Vitae XII. Caesarum* című könyve (Cod. 262.)³ VERGILIUS munkái (Cod. 288.), mely utóbb ZRINYI Péter tulajdonában volt Csáktornyan és FRANCISCUS BARBARI *De re uxoria* című munkája (Cod. 294.), mely a XVII. század elején THURZÓ Györgyé volt. Ide tartoznak LAURENTIUS PISANUS *De amore* című dialogusai (Cod. 185.) ismeretlen olasz címerrel,⁴ az egész jelentéktelen *Tractatus de Sphaera*⁵ (Cod. 275.) és egy *Natura ac ratione rerum* című munka.⁶ (Cod. 320.)

Ezenkívül ide tartozik CICERO *De Oratore* című munkája (Cod. 148), melynek az előbbieknél jóval díszesebb címlapja van. A négy szélén fehér, iniciáléjában színes indafonattal díszített címlap főérdekessége az alsó szélén található BAKÓCZ-címer, melyből kiviláglik, hogy a kézirat valamikor BAKÓCZ Tamás primásé volt. Egy XVI. századi bejegyzés a Corvinából származónak mondja,⁷ CSONTOSI a kódexet határozottan VITÉZ János könyvtárához tartozónak gondolta, melyben — szerinte — a levakart VITÉZ-címer helyére festették rá utóbb a BAKÓCZ-címert.⁸ Ez azonban nem áll. Mert a

kódexnek). — ÁBEL Id. m. 570. l. — RÁTH Gy. Id. m. 253. l. — WEINBERGER. Id. m. 21. l.

¹ JANKOVICH kéziratok katalógusában XIII. sz.-nak és Vitéz-kódexnek mondja. — RÓMER Fl. Ismét egy czimertani kérdés. Arch. Ért. 1869. 295. — NAGY I. Czimertani kérdések. Arch. Ért. 1870. 261. l. — RÁTH Gy. Id. m. 253. l. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 48. sz.

² CSONTOSI. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei. 6. sz.

³ D'ANCONA. Id. m. II. k. 716. sz.

⁴ CSONTOSI. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei. 7. sz.

⁵ HÄNEL. Id. m. 612. l. — Könyvkiállítási kalauz. 286. sz.

⁶ M. Könyvszemle. 1879. 271. l.

⁷ A tört. és ir.-tört. kiáll. katalógusa valószínűnek tartja, hogy a kézirat a budai könyvtár számára készült. M. Könyvszemle, 1877. 287. l. 26. sz.

⁸ Könyvkiállítási kalauz, 1882. 174. sz. és Tört. és ir.-tört. kiáll. 1902. 38. sz. További irodalma: Csontos. Adalék Oláh Miklós könyvtárához. M. Könyvszemle, 1883. 60. l. — *Fraknoi*. Erdődi Bakócz Tamás élete. Budapest,

BAKÓCZ-címer alatt nem látszik semmi nemű vakarás és valószínű, hogy BAKÓCZ üres címerhelyre festette saját címerét. D'ANCONA¹ a címlap festését flórenci munkának tartja; helyesebbnek látszik azonban Umbriát jelölni meg keletkezési helyül. Korára nézve felvilágosítást ad egy, a bekötési tábla belsejére írott bejegyzés, 1471-ből. A kéziratnak tehát 1471 előtt kellett keletkeznie s a festés stílusa valóban az 1470 körüli munkák jellegét viseli magán.

Az előbbi indafonatos festésektől elüt CICERO *Quaestiones ad Brutum* című munkájának (Cod. 150.) címlapja, mely könnyed virágdísz mutat. Ezt a tipikus, puttókból, virágokból és virágvázákból, madarakból és aranygömbökből összerótt bájos dísz, mely az indafonatos mellett legjellemzőbb fajtája e kor egyszerű flórenci könyvdiszítésének s melyen nem kevésbé érzik CHERICO kedves egyéniségének visszfénye. A kézirat festése egyébként nem jelentékeny, de nagy érdekességet kölcsönöz neki az a körülmény, hogy címlapjának alsó szélén a BATHORI-címert látjuk.² S így a kézirat nem igen lehetett másé, mint a híres bibliofil váci püspöké, BATHORI Miklósé.³ Mivel ez a kézirat egyelőre az egyetlen kétségtelen darabja BATHORI hajdani könyvtárának, külön nagy figyelmet érdemel, mert hiszen a régi könyvtárak e maradványai régi elpusztult kultúránknak ma legfontosabb hírhozói közé tartoznak.⁴

1888—1889. 190—191. l. Képe közölve 105. l. — *Ráth Gy.* A Corvina önálló könyvkötési stílusa. M. Könyvszemle, 1897. 253. l. — *Ráth Gy.* Magyarországi könyvtáblák. 29. l.

¹ *P. D'Ancona.* La miniatura fiorentina. Firenze, 1914. II. k. 712.

² Könyvkiállítási kalauz, 173. sz.

³ FRAKNÓI. A Hunyadiak stb. 543. l. — Tört. és ir.-tört. kiáll. 1902. 16—17. l. 36. sz. — D'ANCONA. Id. m. II. 1360. az eredeti tulajdonos nevének említése nélkül.

⁴ E munkával kapcsolatban legyen szabad kitérnem a bécsi National Bibliotheknek egy kéziratára, mely meggyőződésem szerint szintén BATHORI Miklós könyvtárához tartozott. A mű HILARIUS PICTAVIENSISnek *De synodis contra omnes haereses* című munkáját tartalmazza. (Cod. lat. 872.) Címlapja ki van tépve, de — mint a Nemzeti Múzeum DAMASCENUSának címlapja — eltávolítása előtt ez is halványan lenyomódott a túlsó, tiszta fehér lapra. A lenyomódás egy címert sejtett, melyben világosan meg lehet különböztetni egy hosszúkás háromszög sötét levonatát; mint tudjuk, a BATHORI-címer három egymás fölé állított, háromszöggé leegyszerűsített farkasfögből áll. A lap díszes

Utolsó flórenci darabul említem egy ismeretlen szerzőnek, PAMPHILIA című olasz munkáját (Cod. ital. 56.),¹ mely már a század végéről való. Már ZAMBRA Alajos² megállapította, hogy a verseket valószínűleg 1472 után, egész bizonyossággal egy flórenci költő írta. A címlap festéséről még többet is mondhatunk. A szöveget ugyanis díszes keret veszi körül arany alapon élénk színű virágornamentikával és fehér kameákkal. Az iniciáléban Diana van ábrázolva, halványzöld ruhában. Kétségtelen, hogy a festés a kitűnő flórenci miniatornak, BOCCARDINO VECCHIONAK³ egyszerűbb munkája s a század végéről való. Rávall a virágdísz is, a kameák rajza is s az egész díszítés nagyon rokon a művésznek a flórenci Laurenziánában levő néhány munkájával. Világos képet azonban mai formájában nem ad a festés, mert épen legfontosabb része, a Diana alakját mutató iniciálé el van törölve s az egész címlap sérült állapotban van.

Az irodalomban a budapesti múzeumban szerepel, még három kézirat. Valamikor mindhárom a Corvinába tartozott. Az első, melyet Weinberger tévedésből sorol a budapesti darabok közé, DOMITIUS CALDERINUSNAK: *Commentarium in Juvenalem* című munkája,⁴ egy pisai magántulajdonos letéteként rég idő óta előbb a flórenci állami levéltárban s újabban a flórenci Laurenzianában⁵ van és két kézirat,

alsó keretének és a benne foglalt címerpajzsnak magasságából pedig arra lehet következtetni, hogy a BÁTHORI-címernek megfelelően, három ilyen fog fért el s így kétségtelenné vehetjük ennek a darabnak a BÁTHORI-könyvtárból való származását. Más helyen már volt alkalmam felhívni a figyelmet arra a körülményre, hogy a modenai könyvtár egy L. B. ALBERTI kodexében szintén a Báthori-címerre akadtam. Bírálát D. FAVA. La Biblioteca Estense. Modena, 1925. c. könyvéről. M. Könyvszemle, 1925. 177. l. és Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékééről u. o. 36. l.

¹ CSONTOSI. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei. 188. l.

² L. ZAMBRA. Pamphilia romanzo italiano inedito del 400 tra i manoscritti del Museo Nazionale ungherese in Budapest. La Bibliofilia, 1910. 250—254. l.

³ A művész két kitűnő munkája készült magyar birtokosok számára. Fia-tal korának legjobb munkája MÁTYÁS király bécsi *Philostratus* kodexe; késői idejében pedig SZATHMÁRY György esztergomi érsek számára festett egy *Psalteriumot*, mely ma Párisban van. (Bibl. Nat. cod. 8879.)

⁴ WEINBERGER. Id. m. 912. sz.

⁵ Laurenziana Acquisti e Doni 233. — ÁBEL I. Két ismeretlen Corvin-kodex. M. Könyvszemle, 1888. — GULYÁS P. WEINBERGER Id. m.-ről írt bírálát, Könyvszemle, 1908. 361. l.

az ATTAVANTE műhelyében készült CHRYSOSTOMUS és a GHERARDO és MONTETŐL díszített HIERONYMUS-kézirat,¹ melyeket 1847-ben V. Francesco d'ESTE herceg adott ajándékba a magyar nemzetnek, de újabban az olasz állam a trianoni békekötés alapján a modenai könyvtár számára visszakövetelt.²

III. Délolaszországban illuminált kódexek.

Délolaszországi kézirat mindössze kettő van a gyűjteményben s mindkettő Mátyás király számára készült. Az első SZENT ÁGOSTON *De civitate Dei* című munkája. (Cod. 121.)³ Az igen gazdagon díszített kézirat címlapja hiányzik ugyan, de kétségtelen Corvin-kódexszé teszi szép kötése, melynek finom, zománcos kapcsai MÁTYÁS király címereivel vannak ellátva. Ezenkívül az arany-metszésnek tarka virágos díszje is kétségtelenül a budai műhelyben készült. A lapok festése két modort mutat, mindkettő jellegzetesen nápolyi stílű. Legtöbb lapján a fehér indafonatos díszítésnek nápolyi változatára ismerünk, de vannak más, fekete alapra helyezett színes virágornamentikával ellátott lapok is. Ezek BEATRIX királynénak Nápolyban készült, bécsi AGATHIAS-kódexével mutatnak feltűnően azonos modort, s így biztosra vehetjük e kéziratnak is nápolyi eredetét. A kódexet Petrus MIDDELBURGH de Zeelandia másolta, akit több kéziratból ismerünk.⁴

¹ HEVESY. Les miniaturistes de Matthias Corvin., *Revue de l'art chretien*, 1911. 16. l. — WEINBERGER. Id. m. 16. és 17. sz.

² A. VENTURI. Esposizione d'oggetti d'arte e di storia restituiti dell Austria-Ungheria. *L'arte*, 1922. 147—148. l. 10—12. kép. — HEVESY. La Bibliothèque du roi Matthias Corvin. — D. FAVA. La Biblioteca Estense-Modena, 1925. a. R. 4. 19. és a. S. 4. 24. jelzet alatt.

³ MÁTRAY G. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-kódexről. *Pest*, 1870. 12—15. l. — *Tört. és irod.-tört. kiáll. M. Könyvszemle*, 1877. 281. l. 16. sz. — L. FISCHER. Id. m. XXVI. sz. — CSONTOSI. *Latin Corvin-kódexek*. 148—149. l. — *Könyvkiállítási kalauz.* 1882. 229. sz. — D. Id. m. 372. l. 3. sz. — FRANKÓI. *A Hunyadiak és Jagellók kora*. 541 l. — *Tört. és irod.-tört. kiáll.* 1902. 216. sz. — DE LABORDE. *Les manuscrits à peintures de la Cité de Dieu de Saint Augustin*. Paris. 1909. I. k. 82—83. l. — P. D'ANCONA. Id. m. I. k. 52. l. I. k. 710. sz. — HEVESY. Id. m. 7. sz. — HOFFMANN E. *Christophoro Persona Agathias fordításának néhány példányáról*. *M. Könyvszemle*, 1924. 11. l. — HOFFMANN. *Der künstlerische Schmuck* stb. 133. l.

⁴ I. W. BRADLEY. *A dictionary of miniaturists, illuminators, calligraphers*

A másik kézirat Petrus RANZANUS, luceriai (Sicilia) püspöknek, *Magyarország történetét* tárgyaló munkáját tartalmazza, s eredetileg MÁTYÁS királynak volt szánva.¹ (Cod. 249.) A kézirat második címlapja azt a jelenetet ábrázolja, mikor RANZANUS, ki 1488—1490-ben mint FERDINAND nápolyi király követe élt MÁTYÁS udvarában, Budára érkeztekor beszédet mond MÁTYÁS és BEATRIX előtt. A lap aljára eredetileg MÁTYÁS és BEATRIX címerei voltak festve, mely címerek még ma is jól kivehetők. MÁTYÁS király közbejött halála miatt azonban a kézirat átadására már nem került sor. Midőn 1492-ben RANZANUS is meghalt, a kódex rokonának, János palermói domonkosrendű szerzetesnek birtokába került, ki a címereket BAKÓCZ Tamás primás és ULÁSZLÓ címereivel festette át és újabb ajánlólapot készíttetett a kézirat elé, melyen ő maga van ábrázolva, amint BAKÓCZnak felajánlja a könyvet. E festések művészileg nem jelentékenyek s nyilván valamely másodrendű délolasz (nápolyi) művésznek francia stílű munkái. Korukat a történeti adatok pontosan meghatározzák. A kézirat BAKÓCZ halála után továbbra is Magyarországon maradt, s a XVI. században SAMBUCUS, majd a XVII. században THURZÓ György birtokában látjuk.

Ezekben ismertettük a Nemzeti Múzeum Olaszországban illuminált kézirateit. Művészileg nagyjelentőségű munka kevés akad a gyűjteményben, de azért a felsorolt anyag, különösen a XV. sz. művészetéről elég világos képet nyújt.

HOFFMANN EDITH.

and copyists. London 1888. II. 318. l. Több kéziratot említ az Escorialban és a British Museumban.

¹ P. A. BUDIK. Id. m. 22—23. l. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1877. 25. sz. — Könyvkiállítási kalauz. 1882. 210. sz. — CSONTOSI. Mátyás és Beatrix arcképei Corvin-codexekben. Arch. Ért. 1888. 313. l. és 315. l. Ranzanus kihallgatásának képe közölve. — FRAKNÓI. Erdődi Bakócz Tamás élete. 191. l. és 16. ábra. — FRAKNÓI. A Hunyadiak és Jagellók kora. 292. l. Ranzanus kihallgatásának képe közölve. — Tört. és irod.-tört. kiállítás 1902. 28. sz. — HEGEDŰS. I. Mátyás király és a latin költők. Mátyás király emlékkönyv. Budapest, 1902. 196. l. és 136. l. Ranzanus kihallgatásának képével. — SZINNYEI J. Magyar írók. 1906. XI. k. 552. l. Ugyanitt a mű nyomtatott kiadásai bőven ismertetve. — BERZEVICZY A. Beatrix királyné. Budapest, 1908. 308. l. és 441. l. U. e. kép közölve. — ERNSZT L. A magyar történeti festészet. Budapest, 1910. 15—17. l. U. e. kép közölve. — GULYÁS Pál. Id. m. 16. l.